„Viskas pasitaisys, kai Lietuva atsistos ant kojų...”

Su lenkų rašytoju, scenaristu ir kino režisieriumi Tadeušu Konvickiu kalbasi žurnalistė Alvyda Bajor (Alwida Antonina Bajor)

Tadeušas Konvickis: iš Vilniaus išvažiavau į Lenkiją 1946-aisiais. Tada pajutau, kad tai rusiškas miestas. Toks ir buvo Vilnius tuo metu. Visur rusų kalbą tegirdėjai. Praėjo daug metų, ir aš atsidūriau čia užpernai, pasirengęs filmuoti „Lavą“. Na, ir išvydau jau lietuvišką miestą, kur pirmiausia girdėti lietuvių kalbą, kur jau daugiausia matyti jauni ir vidutinio amžiaus lietuviai. Pajutau, kad tai tikrai Lietuvos sostinė.

- **Ar prieš tai, už Lietuvos ribų, susitikdavote su Lietuviais?**

Neseniai buvau PEN klubo suvažiavime Toronte, kur sutikau kolegų lietuvių. Jie iš čia, iš Vilniaus. Susikalbėjome. Jie kalbėjo lenkiškai: vienį geriau, kiti – blogiau, aš – truputi lietuviškai, puikiai vieni kitus supratome, apsiėjom be rusų kalbos.

- **Lietuvių rašytojai, tiksliau jų grupė – įstojo į šią organizaciją gana neseniai, nugalėję daug įvairių, pirmiausia politinių kliūčių. Lietuva dar nėra savarankiška valstybė.**

Lenkiškai mes tai vadiname pakraščiu (kres); tai iš tikrųjų yra erdvė, kur susiduria lotynų kalba, Europa ir Bizantija. Iš tiesų – tai senoji Lietuvos Didžioji kunigaikštystė. Ji šiuo metu turi beprotišką pasisiekimą pasaulyje. Jaučiama didžiulė Lietuvos „mada“, susidomėjimas Lietuva, ir tai nepaisant to didžiulio dėmesio, kurį, pavyzdžiui, Skandinavija rodo Lietuvai Latvijai ir Estijai.

- **Jūsų tai jau tikrai negalima apkaltinti Lietuvos „mada“ ar snobizmu. Jau pirmuosiuose savo prozos kūriniuose, kino scenarijuose, režisūros darbuose – Jūs esate su Lietuva širdimi, jausmais ir mintimis. Kaip vertinate dabar čia vykstančias didžiules politines permainas?**

Aš manau, kad viskas pasitaisys tą akimirką, kai Lietuva atsistos ant savo kojų, kai Europa sugrįš į šį regioną. Juk Europa čia įleidusi gilias šaknis. Tai labiausiai į Šiaurę įsiterpęs barokas. Juk Vilnius – tai stebuklas! Ir tos tradicijos – lietuviškos, lenkiškos... Bet reikia prisiminti ir vietinių

žydų tradicijas... Amerikoje aš tik su negrais kalbėjausi angliškai. Beveik visi sutiktieji – iš Vilniaus! Kažkieno teta, dėdė, kažkelintos eilės giminaitis... Mano vertėjas – poetas ir prozaikas Ričardas Louris kilęs iš didelės Lietuvos žydų giminės. Yra toks žymus amerikiečių publicistas Deividas Halberštamas, parašęs didelę knygą apie Kenedžius. Pirmieji žodžiai, kuriuos jis man pasakė: „Pone, bet mano mama iš Vilniaus...“. Visur – lietuviai, lenkai, pusiau lietuviai, pusiau lenkai...

- **Gal porą žodžių pasakysite apie savo naują filmą. Ar visus sumanymus pavyko realizuoti?**

Daugiau ar mažiau įgyvendinau, ką norėjau. Na, gal kas ir nepavyko. Kaip dažnai atsitinka kine: čia saulė netaip nufilmuota, ten – debesis... Pirmiausia aš norėjau, kad tai būtų „Vėlinės“ iš ten, iš tos žemės. Man labai rūpėjo „sublizgėti“ Lietuva. Filme yra baltarusiškų, lietuviškų dainų, yra ir lietuvių malda Dievui apie žmogaus išganymą... Nes... kaip čia pasakius... – visi telpame Mickevičiuje. Mickevičius suteikia galimybę pajusti didį vienumą, nepaisyti jokių smulkių konfliktų, kurių yra buvę. Man rodos, kad būtent tarp lietuvių, lenkų ir baltarusių, jie buvo mažiausiai iš tų, kurie tuo metu Europoje siautė.

- **O kokia yra šių dienų lenkų nuomonė?**

Lenkai nedaug žino apie lietuvius. Tik visai neseniai apie tai parašyti rimti istorikų darbai, pavyzdžiui, profesoriaus Piotro Losovskio... Lenkijoje yra daug geranoriškumo Lietuvai. Pavadinčiau tai snobizmu. Nors dabar kartais būna ir blogiau. Lenkai truputį sutrinka, kai susiduria su kokia lietuvių agresyvumo apraiška. Bet tas agresyvumas visai gali ir nebūti lietuviškais – tai gali būti provokacija. Pavyzdžiui, taip vertinčiau šūkį Arkikatedros aikštėje: „Lenkai – į dujų kamerą!“.

- **Ar Jūs nemanote, kad taip... atsiliepia 1939-ieji, arba tiksliau tariant, tarpukario metai, ir kažkam labai rupi tai išnaudoti...**

Vilniaus reikalai ir Pilsudskio istorija Lenkijoje mažai žinomi. Tik profesorius Losovskis objektyviai parašė, kad tai atsitiko. Kad tarptautinės sutartys pripažino Vilnių Lietuvai, kad Pilsudskis užėmė jį jėga. Bet ir Pilsudskio klausimas labai komplikuotas. Rašytojo Kazimežo Brandyso žmona man papasakojo keletą įdomių detalių. Jos šeima draugavo su vadu kažkokio kavalerijos pulko, kuris stovėjo prie Druskininkų. Pulko karininkai turėjo globoti Pilsudskį, kai jis

į Druskininkus atvažiuodavo atostogauti. Buvo toks suolelis ant Nemuno kranto, ir Pilsudskis kasdien, po pietu, apie penktą, ten ateidavo, atsisėsdavo, pasiuntinys apvyniuodavo kojas pledu, ir jis dvi valandas žiūrėdavo į Nemuną, į Lietuvą. Juk jo giminė – lietuviška. Be abejo, suvaidino vaidmenį ir sentimentai... Prašau atkreipti dėmesį į dar vieną dalyką. Ne, aš nesiruošiu ginti Vilniaus aneksijos ir Pilsudskio politikos. Tik reikėtų atminti vieną: štai dabar Vidurio ir Rytų Europoje vėl aktuali federacijos idėja. Ir ji kilo juk ne iš Lenkijos, o iš Vengrijos, Čekoslovakijos... Tai – kažkoks Vidurio Europos savitarpio supratimo būdas, ir toji Europa šitoje susidariusioje grupėje būtų atskiras savitas pasaulis. Ši Pilsudskio idėja sušvito per anksti, kai tos tautos – Lietuva, Čekija, Slovakija gavo nepriklausomybę ir norėjo būti nepriklausomos, nė girdėti nenorėjo apie jokias federacijas, unijas...

- **Taip, bet vėliau, 1923-ųjų rugpjūtyje, pats Pilsudskis be galo skeptiškai atsiliepė apie lenkų ir lietuvių federacijos galimybes. Savo paskaitose „Vilniaus klausimas“, kalbėdamas apie 1919 m. balandžio mėn. situaciją, pareiškė: „Federacijos principo nebus galima pritaikyti tose žemėse. Juk ateiname su ginklu, o tai prieštarauja federacijos principams“. Būdamas realistas, Pilsudskis atsisakė federacijos idėjos, nes suprato, kad ji neranda atramos ir lenkų visuomenėje, - tai jis yra pabrėžęs ne kartą. Juk tai jis pasakė, kai federalistų koncepciją ištiko visiška krizė, o ją nulėmė 1922 m. sausio 8 d. rinkimai į Vilniaus seimą, atnešę lemiama pergalę tiems, kas kėlė inkorporacijos programą.**

Žinoma. Tai tiesa. Bet juk aš, tik ką minėdamas dabartinės situacijos Vidurio ir Rytų Europoje analogiją, pasakiau, kad toji Pilsudskio idėja buvo pernelyg ankstyva.

- **Bet „pagreitintas“ tos „federacijos“ realizavimas buvo Vilniaus užėmimas jėga. Įdomu, kad pagrindinis šios karinės akcijos veikėjas generolas Liucjanas Želigovskis jau vėliau, emigracijoje, rašė: „1920 m. spalio 9 d. Vilnių užėmė ne lenkų generolas Želigovskis, bet lietuvis Želigovskis“. Ir toliau: „Vilniaus užėmimas turėjo remtis politine Didžiosio Lietuvos kunigaikštystės tautų branda ir lenkų visuomeninės opinijos branda. Dabar žinoma, kad visa tai nepasiteisino.“**

O po to – kiek kartų vyko ta Lietuvos ir Lenkijos „dvikova“. Jei tik lietuviai „paspausdavo“ lenkus, iškart Vilnijos lenkai „paspausdavo“ lietuvius; kai ateidavo pas Pilsudskį ir sakydavo, kad uždarys lietuvių mokyklas, Pilsudskis atsakydavo: „Nereikia, nereikia...“ Tik Pilsudskiui mirus, Juzefas

Bekas atliko savo „žygius“. Bekas dėl kažkokių keistų priežasčių nekentė čekų ir lietuvių. Žodžiu, viskas labai komplikuota.

- **Nedaug žinoma ir apie Pilsudskio brolį – Bronislovą. Garsus etnografas, Tolimųjų Rytų ainų kultūros tyrinėtojas, nuteistas 15 metų katorgos už pagalbą ruošiant pasikėsinimą į carą Aleksandrą III. Pirmojo pasaulinio karo metais jis vadovavo Pagalbos pasaulinio karo aukoms komitetui Lietuvoje. Šį komitetą sudarė keturi lietuviai ir trys Lietuvos lenkai. 1916 m. Bazelyje prancūziškai išleido etnografijos veikalą „Lietuvių kryžiai“, kurį baigė aktualiu ir šiandien apostrofu, atspindinčiu jo požiūrį į tautinius klausimus: „Lietuvių tauta nuolat tikisi, kad Didysis karas sugrąžins jai laisvą tėvynę. Tūkstančių tūkstančiai jos sūnų, priverstų sunkioje tremtyje, dirbti už duonos kąsnį, svajoja apie sugrižimo valandą, kai, prieš naujus darbus toje numylėtoje tėvų žemėje, jau galės parklupti po kaimo kryžiumi ir pagerbti mažą koplytėlę“.**

Buvo keturi broliai Ivanovskiai. Vienas brolis Ivanovskis buvo Lenkijos ryšių ministras, kitas brolis vadinosi Ivanauskas ir buvo Kauno universiteto rektorius, trečias brolis – Vaclavas Ivanovskis – vadovavo baltarusių nacionaliniam judėjimui ir karo metais buvo nužudytas tarybinio pogrindžio. Apie ketvirtą brolį – nežinoma, kas jis buvo, bet, matyt, turėtų būti žydas. Lenkijos prezidentą Gabirelių Narutovičių nužudė endekai (ND – Liaudies Demokratijos partija – Red.), o jo brolis – Stanislovas arba Stasys Narutavičius – 1917 m. įėjo į Lietuvos Tarybos sudėtį. 1919 m. dalyvavo derybose su Pilsudskiu ir Vasilevskiu dėl galimybės sukurti Kaune Lenkijai draugišką valstybę, net buvo svarstoma galimybė padaryti Narutavičių šios vyriausybės vadovu...

- **Tai jis, Stanislovas Narutavičius, buvo karštas bet kokių federacinių projektų priešininkas. Jis tikėjo, kad gali susiformuoti nepriklausomos Lietuvos piliečio tipas...**

Taip. Jo pagrindinis tikslas buvo sutaikyti Lietuvą su Lenkiją. Dar vienas pavyzdys: Catas-Mackevičius, didis publicistas, vėliau emigracijos vyriausybės premjeras. 1939-aisiais bėgo per Lietuvą, nes jo pusseserė, rodos, buvo ištekėjusi už Lozoraičio.

- **O Stanislovo Narutavičiaus žmona buvo Joana Bilevičiūtė, - artima Juzefo Pilsudskio giminaitė. Tai ji 1907 m. įkūrė Telšiuose pirmąją lietuvišką mergaičių progimnaziją, kur šalia dalykų, dėstomų rusų kalba, buvo mokoma lenkų ir lietuvių**

kalbų. Po 1918 m. ji mokė kaimo vaikus lietuvių kalba. Gal ryšium su visu tuo porą žodžių pasakysite apie savo ankstesnį filmą, kuris Lietuvos dar nepasiekė. Apie pagal Česlavo Milošo knygą sukurta „Isos slėnį“.

Įžūliai manau, kad šiame filme sukūriau lietuviško peizažo modelį. Nuvažiavai į Suvalkų šiaurę, į pačią gilumą. Kai kurie lietuviai mano, jog Suvalkų šiaurinė dalis yra Lietuvos širdis, nes, regis, iš čia atėjo literatūrinė lietuvių kalba. Taigi nuvažiavau ten ir filmavau peizažą prieš pat nusileidžiant saulei – kiek tik galėjau, per visą filmą... Ir Lietuva man išėjo tokia... magiška, paslaptinga, pagoniška... Vėliau kažkaip netyčia Varšuvoje įjungiau tarybinės televizijos kanalą, žiūriu ir savo akim netikiu: rodo mano „Isos slėnio“ fragmentą. Kaip? Kodėl? Paskui žiūriu – lyg veiksmas ne tas. O ten rodė jūsų lietuvišką filmą apie Čiurlionį. Šiame filme, nors jis, žinoma, visiškai kitoks, yra kažkas labai bendra su manuoju: lietuviška dvasia.

- **Tikimasi, kad Čiurlionį netrukus atras ir Lenkijoje. Torunės V. Hožicos teatras pasiūlė režisieriui Jonui Vaitkui statyti pjesę apie Čiurlionį „Svajonių piligrimas“. Tačiau grįžkime prie Jūsų naujojo filmo. Kodėl jis pavadintas „Lava“?**

„Geriau sakyk: viršui. Mūs liaudis kaip lava, /sustingus iš viršaus, bet vyduje gyva./ Dar amžiai jos ugnies lig šiol neužgesino, / Tai leiskimės gilyn, viršūnės tesižino.“ (Vertė Just. Marcinkevičius – Red.), - sako Piotras Visockis, 1830 m. sukilimo iniciatorius. Sako tai Varšuvos salone, kur susirinko vadinamieji kolaborantai. Mūs liaudis kaip lava... Tai – apie lietuvius, ir baltarusius. Aš... vienu metu buvau įsitikinęs, kad ju nebėra Baltarusijos, kad atėjo galas baltarusiams. Mano knyga „Kalendorius ir smėlio laikrodis“ – tai lyg ir proza rašyta poema Baltarusijai, marinamai, žudomai, naikinamai. Nes ten pakeistas beveik kiekvienas kaimas... Sakykim, jis vadinosi Zabolotė, o pervadino Leninsku ar Pervomaisku. Ir štai įsivaizduokit: baltarusiai puikiai suprato tą fragmentą. Aš jaučiuosi, lyg būčiau vienas tų, kurie padėjo baltarusiams ieškoti savo šaknų. Jie staiga pamatė, kad dalyvavo europietiškame Atgimime. Man atrodo, lietuviai nejaučia jokio negeranoriškumo baltarusiams. Juk būtent čia, Lietuvoje, įvyko steigiamasis Baltarusijos liaudies fronto suvažiavimas, nes ten, Baltarusijoje, nebuvo leista... Tai gražus lietuvių gestas, kad priima juos čia, po savo stogu. Mes ten, Lenkijoje, turime jausti pareigą, kaip ir čia, Lietuvoje, padėti šiam baltarusių judėjimui.

- **Lenkijoje yra skirtingų nuomonių...**

Lenkijoje nereikia kreipti dėmesio į ekstremą. Patikekite: Lenkijos inteligentijos branduolis labai jautriai žiūri į šiuos reikalus, labai geranoriškai. Vyksta didelis darbas, kad pamėgtume vieni kitus. Aš daviau interviu mūsų žurnalui „Odra". Ir ten kreipiausi: „Pripažinkime viską, kas lietuviška – lietuviams, ir viską, kas baltarusiška – baltarusiams, ir po to mylėsimes". Trukdo liekanos prieškarinio infantiliško, naivaus lenkų mentaliteto: jis niekad neturėjo nei politinės, nei visuomeninės bazės toje Lenkijoje „nuo jūros iki jūros"; o liekanos dėl ištikusių tautų nelaimių klaidžioja dabar po periferijas. Bet ne ta srovė mums reikalinga. Mes, lenkai, privalome suprasti vieną dalyką: lenkai turi rodyti pasauliui gerą veidą. Pasaulis nemėgsta nacionalizmo. Mėgsta regionus, šaknis, tačiau bijo nacionalizmo, nes paskutiniame pasauliniame kare už tai užmokėta milžiniška suma. Ir pasaulis bijo pamatyti ką nors tamsaus, reakcingo. Aš Lenkijoje visur kartoju: mes privalome būti šviesa, o šviesti turime artimiausiems kaimynams.

... Aš, pavyzdžiui, laikau ir klaida, ir įžiūriu piktą inspiraciją, kad lietuviškai pasisakyta prieš Armiją Krajovą. Tai labai nemalonu ir nereikalinga. Aš esu vienas tų literatų, kurie buvo AK. Lenkų AK čia buvo sutraiškyta kartu su lietuvių partizanais. Man atrodo, kad dabar ne laikas puldinėti AK. Nes lenkai iškart pasakys: „Palaukite, - o jus?". Ir prasidės nereikalingi susidūrimai.

- **Neseniai Vilniuje įvyko mokslinė – tiek lietuvių, tiek lenkų istorikų konferencija šia tema...**

Tai praeities dalykas. Tai neturi reikšmės. Leisti, pūsti karo metų konfliktus yra beprasmiška. Istorikai parašys, kaip ten buvo. Man regis, kad jauni žmonės nelabai į tai gilinasi. Tos problemos šiandien truputėlį perdėtos. Lietuviai paėmė Vilnių 1939 metais. O lenkai dainavo "Dieve, sergėk Lenkiją", lietuviams tai nepatiko, o mes... Atsimenu, mokykloje buvo liepta melstis lietuviškai... Pirmoji pamoka... mes nenorėjome ta kalba melstis. Bet lietuvių kalbos mes mokėmės, nes draugai buvo lietuviai, kartu žaidėme krepšinį. Buvome kaip du kaimai, einantys vienas prieš kitą.

Mano draugai – Rumševičiai iš Pavilnio. Atvažuoja pas mane jų dėdė – tėvo brolis su savo šeima iš Kauno. Tos šeimos tėvas laiko save lenkų, motina taip pat, bet vaikai, žinoma, jau yra lietuviai... A propos, dėl lietuvių kalbos. Vakaruose ją studijuoja su ypatingu dėmesiu. Kiekvienas garsus kalbotyrininkas pasaulyje turi mokėti lietuviškai.

- **Tūrbut Maskvos publiką labai nustebino Jūsų „Lavą".**

Kur ten „mano“ „Lava“! Juos šokiravo Adomo Mickevičiaus tekstas. Galų gale su „Vėlinėm“ ir pas mus, Lenkijoje, ne visada gerai išeidavo. Jau nekalbu, kaip buvo caro laikais. Po 1956-ųjų bandyta statyti tik kauniškes „Vėlines“.

- **Bet vėliau buvo garsiosios Kazimiežo Deimeko „Vėlinės“, sukėlusios politinį skandalą. Iš tikrųjų, „Solidarumas“ turėtų dėkoti toms „Vėlinėms“ už savo gimimą. Jūsų filmas – pirmoji „Vėlinių“ kino versija Lenkijoje, ar netiesa?**

Taip. „Nusunkiau“ jų tekstą. Nedariau taip pat jokių paslaptingų aliuzijų, - net į paslaptingą skaičių 44. Norėjau, kad filmas turėtų ilgesnį gyvenimą. „Vėlinėse“ labai stipri egzistencinė srovė. Šiandien kiekvienas tikras Menininkas kovoja su Dievu...

- **Jūsų filme „Isos slėnis“ beveik visi aktoriai kilę iš Lietuvos...**

Teisybė. Lenkijoje apie mane sako „tas lietuvis“, ir kad...“jeigu kuris aktorius nori vaidinti Konvickio filme, - turi būti kilęs iš Lietuvos“... „Isos slėnyjė“ stengiausi sudėti kuo daugiau lietuviškų akcentų. Yra ten ir Vytis vitražuose.

- **Tame savo filme Jūs buvote geras pranašas. Bet grįžkime dar prie „Lavos“. Joje vaidina lietuvių aktorius Arūnas Smailys. Jis kuria Adolfą. Kas buvo Mickevičiaus Adolfas „Vėlinėse“ ir kaip Jums sekėsi dirbti su Smailiu?**

Su šiuo aktoriumi puikiai sekėsi dirbti turbūt visai mūsų filmavimo grupei. Visi jį labai pamilome kaip žmogų ir vertiname kaip aktorių. Adolfas Januškevičius gimė 1803, studijavo Vilniaus universitete, 1829 metais lankėsi Romoje, buvo arti Adomo Mickevičiaus, 1831 ištremtas į Sibirą.

- **Jūsų būsima apysaka arba filmas vėl turės lietuviškų motyvų?**

Be abejonės.

- **Ar galima sužinoti, kas tai bus?**

Kol kas nežinau. O čia, Lietuvoje, patarčiau kuriam nors kino režisieriui užsiimti Česlavo Milošo „Šeimynine Europa“. Ji įveda Lietuvą į Europą, parodo didį Lietuvos atrakcingumą.

- **Matyt, netrukus „Šimyninė Europa“ bus išversta į lietuvių kalbą. Kiek žinau, Česlavo Milošo poezijos vertėjas Almis Grybauskas ruošiasi jos imtis. Bet taip pat, kiek žinau, Lenkijoje ši knyga oficialiai dar nepasirodė.**

Dar ne, bet jau greitai turi pasirodyti...

- **Jūs man parodėte nepaprastai įdomų leidinį „Naujosios Vilnios istorija“. Jis nebaigtas, nes leidybą nutraukė karas. Šiandien tai bibliografinė retenybė. Lietuvoje yra tik keli šio leidinio egzemplioriai, ir beveik visus juos turi kino kritikas Skirmantas Valiulis. Vieną tų egzempliorių Valiulis Jums dabar padovanojo. Mačiau, kaip labai Jus tai sujaudino. Juk gimėte Naujojoje Vilnioje ir daug apie ją parašėte. Ar aplankysite dabar savo Naująją Vilnią?**

Gal. Bet tik paskutinę vizito dieną. Kažkada nuvažiavau ten pas savo gimines. Ir pamačiau ją visai rusifikuotą. Nusivyliau. Man pasidarė nemalonu. Tie vaikai... Man atsakinėjo: „Ne ponimaju“.

- **Aktorius Arūnas Smailys pasisiūlė Jus ten nuvežti ir pabūti gidu.**

Taip. Esu jam už tai labai dėkingas. Ko gero, visgi važiuosiu...

Kinas, 1/1990